

Röster från andra sidan

Om svensk-katolska ställningstaganden under spanska inbördeskriget

CARL HOLMBERG

Carl Holmberg är verksam som lektor vid institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet. Han disputerade på avhandlingen Längtan till landet: civilisationskritik och framtidsvisioner i 1970-talets regionalpolitiska debatt (1998). Därefter har han gett ut boken Utanförskap och uppbrott: Fyra essäer om flyktförsök från civilisationen (2006). Holmberg förbereder för närvarande ett större arbete om opinionsbildning under spanska inbördeskriget.

År 1938 utkom författaren Ernst C:son Bredberg med sin reportagebok *Rebellen Franco och den lagliga regeringen*. Skriften var en kommentar till det inbördeskrig som vid denna tid rasade i Spanien. Kriget hade inletts med en militärrevolt mot den republikanska regim som kommit till makten 1936. Regimen hade stöd i den så kallade folkfronten, en bred samarbetskoalition mellan olika vänstergrupper. Den revolterande sidan under ledning av general Francisco Franco, även kallad nationalisterna, backades upp av det konservativa Spanien.¹

I sitt förord skrev författaren att han velat ge en så objektiv framställning av konflikten som möjligt. En rad skiftande synpunkter redovisades, från arbetare, bönder, präster, militärer och andra inblandade parter. Dock lyste hans egna sympatier tydligt igenom. Rapporter om övergrepp från den republikanska sidan betraktades som högst tillförlitliga. Beskyllningar om grym-

heter begångna av nationalisterna däremot avfärdades som förtal.²

Bredbergs inlägg kan te sig uppseendeväckande då spanska inbördeskriget torde vara en av få väpnade konflikter där den förlorande sidan, ur ett internationellt perspektiv, närmast enhälligt tillskrivits den moraliska segern. Den dominerande berättelsen kan kortfattat beskrivas i termer av beundran för den republikanska sidans offervilja och motståndskamp, men också indignation över de demokratiska staternas undfallenhet gentemot den framträngande fascismen.³

Ett noninterventionsavtal som förbjöd vapenleveranser åt båda sidor trädde i kraft 1936. Tyskland och Italien ignorerade avtalet och stödde frikostigt revolten. De västeuropeiska demokratierna förhöll sig passiva. Engagemang-

¹ Forskningen om inbördeskriget är att betrakta som relativt betydande. Som ett standardverk i ämnet kan nämnas Hugh Thomas, *Spanska inbördeskriget* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1978). En något mer uppdaterad version av kriget, med samma titel som Thomas verk, ges i militärhistorikern Anthony Beevors *Spanska inbördeskriget* (Lund: Historiska Media, 2007).

² Ernst C:son Bredberg, *Rebellen Franco och den lagliga regeringen* (Stockholm: Svea rikes förlag, 1938), 7.

³ Nu finns trots allt en hel del nyanser i eftervärldens uppfattning. Litterära skildringar från kriget är inte alltid lovsånger till den republikanska sidan. Ett exempel är författaren George Orwell som deltog som frivillig i striderna. I sin bok *Hyllning till Katalonien: den spanska tragedin i röda och vita dokument* (Stockholm: Litteraturfrämjandet, 1989) beskrev han utrensningarna av vänsteroppositionen inom folkfronten. Samma tema återkommer i regissören Ken Loachs film *Land and freedom* från 1995. URL = <http://sv.wikipedia.org/wiki/Land_och_frihet> (6/12 2010).

et från enskilda personer och organisationer var dock omfattande. Omkring 35 000 man deltog i de internationella brigaderna, frivilligförband som stred på folkfrontens sida. Inte oväntat har forskningen om det svenska solidaritetsarbetet sin tyngdpunkt i den prorepublikanska opinionen (mer om det längre fram).

Till stor del är den förhärskande bilden en efterhandskonstruktion. Onda föraningar fanns förvisso, med det är först efteråt vi vet att den spanska konflikten kom att utgöra förspel till andra världskriget. Vidare inleddes i Spanien en lång period av diktatur och isolering. Inte heller detta var givet på förhand. För samtida betraktare existerade sannolikt en rad skiftande föreställningar om möjliga kort- och långsiktiga konsekvenser. Både den republikanska och den nationalistiska sidan bestod av flera högst disparata grupperingar, vilken av dem som – i händelse av seger – skulle bli tongivande måste ha upplevs som mycket osäkert, såväl i som utanför Spanien.⁴

Ett övergripande syfte med föreliggande artikel är att något vända på det dominerande perspektivet, belysa opinioner i Sverige som av en eller annan orsak tog ställning för upproret. Boken om inbördeskriget var tryckt på Svea rikets förlag, en verksamhet som stod nationalsocialistiska idéer nära. Att inom dessa kretsar hitta sympatier för de spanska rebellerna är föga förvånande. För att fånga heterogeniteten i den pronationalistiska opinionen avser jag emellertid att fästa uppmärksamheten på andra, möjligen mer nyanserade röster som kan ha yttrat sig i frågan.

Flera konfliktaxlar samverkade i inbördeskriget. Det var en kamp mellan fattig och rik, separatism och centralmakt, demokrati och diktatur. Vidare fanns en motsättning mellan vad som kan kallas världsliga och andliga intressen. Den spanska vänstern, allt från liberaler till socialister, kommunister och anarkister intog en programmatiskt antiklerikal hållning. Redan 1931 hade en republikansk regim kommit till makten i Spanien. Långtgående åtgärder vidtogs för att

⁴ Uppfattningen att den spanska konflikten utgjorde generalrepetition för andra världskriget diskuteras bland annat av Beevor. Tyskarna kunde i Spanien prova ut en mängd nya vapen, till exempel störtbombplan och moderna stridsvagnar, som även kom till användning åren 1939-45. Beevor, 479.

minska religionens inflytande, vilket självklart upprörde Vatikanen. Efter att en högerregering bildats år 1933 upphörde den antiklerikala politiken temporärt. Folkfrontens seger 1936 innebar att den återupptogs.⁵

Låt oss stanna vid den kyrkliga aspekten. Vid den här tiden var över 99 procent av befolkningen i Sverige formellt medlemmar i den evangelisk-lutherska svenska kyrkan. Det innebar inte att det andliga landskapet var särskilt enhetligt. Väckelserörelser hade sedan länge utmanat statskyrkans andliga tolkningsföreträdare. Vidare fanns ett mindre antal religiösa minoriteter som stod utanför den protestantiska samfundsbilden. En av dessa var den katolska kyrkan i Sverige. Katolska trosbekännare utgjorde vid denna tid en mycket liten grupp, uppskattningsvis knappt 5 000 personer.⁶

Min hypotes är att den lilla katolska kolonin i Sverige – med sin marginella ställning och för sin existens sannolikt beroende av goda relationer till Vatikanen – slöt sig till republikens fiender. Ska man hitta ett nationalistiskt ställningstagande utanför den rena extremhögern, torde den katolska kretsen vara en högst tänkbar part.

Grovt räknat kan tre huvudströmningar sägas ha dominerat det politiska livet i 1930-talets Spanien. Den första utgjordes av det republikanska lägret. Där ingick som sagt den regeringstroga folkfrontens olika schatteringar. Den andra viktiga kraften var anarkismen, även kallad frihetlig socialism. Inget land i världen hade vid denna tid en så stor anarkistisk rörelse som just Spanien. Den tredje riktningen var alltså na-

⁵ Redan 1931 utfärdade påven Pius XI en encyklika i vilken han kraftigt fördömde förföljelsen av katoliker i Spanien. Beevor, 501.

⁶ För en närmare beskrivning av svenskt kyrkoliv och utredning av ovan nämnda begrepp se Oloph Bexell, *Sveriges kyrkohistoria 7: Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid* (Stockholm: Verbum, 2003), 73 – 79, 250 – 279. Enligt en uppgift redovisad i den katolska tidskriften *Credo* uppgick det totala antalet romerska katoliker i Sverige år 1930 till 4 818. *Credo*, september 1936, 199. Vad som bör understrykas är att flera kristna trosriktningar som kallar sig katolska existerar. När begreppet katolik används i det följande avses anhängare av den romersk-katolska kyrkan och ingenting annat. Beteckningen svensk-katolsk avser alltså medlem i den romersk-katolska gemenskapen i Sverige.

tionalisterna, en samlingsbeteckning på de grupper som ställde sig bakom upproret 1936.⁷

För att testa min hypotes kommer följande frågor att diskuteras; Hur ställde man sig inom den svensk-katolska kyrkan till ovanstående grupperingar? Diskuterades orsaker eller förklaringar bakom den antiklerikala politiken? Fanns tänkbara motståndsstrategier, hur såg de i så fall ut? Hammade man nära vissa politiska ideologier, i en svensk eller internationell kontext, i så fall vilka?

Källmaterialet utgörs av artiklar hämtade ur tidskrifterna *Credo* och *Hemmet och Helgedomen* (*HoH*). De var bägge utgivna av den katolska kyrkan i Sverige. Den förra hade startat år 1920 och gavs ut i hela Norden. Komplexa religionsfilosofiska problemställningar presenterades såväl som rapporter om nordiskt och internationellt kyrkoarbete. *HoH* började utges 1926. Den var mer ett allmänt informationsorgan om kyrkliga angelägenheter och var tänkt som ett instrument i den katolska självavården. Tidskriften utsändes varje månad till alla svenska katolska hushåll. Ledande talesmän medverkade regelbundet i båda tidskrifterna.⁸

De nämnda organen kan ses som representativa för ståndpunkter kyrkan officiellt intog i andliga och samhällspolitiska frågor. För att tydliggöra den historiska bakgrunden omfattar undersökningen perioden från och med vänsterns första valseger 1931 till och med inbördeskrigets slut 1939. Sammanlagt publicerades ett 50-tal artiklar i *HoH* och *Credo* om Spanien under denna period.

Det svenska Spanienengagemanget har tidigare belysts i ett par större arbeten. Historikern Bertil Lundvik tar i sin doktorsavhandling från 1980 upp bland annat den svenska regeringens förhållande till non-interventionsavtalet, krigets betydelse för den svenska valrörelsen 1936, det aktiva arbetet för Spanien, de frivilligas roll (omkring 500 svenskar deltog) samt arbetarrörelsens hållning till konflikten i stort.⁹

⁷ Beevor, 25 – 32, 58 – 67, 130 - 144.

⁸ Ingmar Brohed, *Sveriges kyrkohistoria 8: religionsfrihetens och ekumenikens tid* (Stockholm: Verbum, 2005), 112.

⁹ Bertil Lundvik, *Solidaritet och partitaktik: den svenska arbetarrörelsen och spanska inbördeskriget*

En annan avhandling, inriktad på svenska författares förhållande till inbördeskriget, är litteraturvetaren Åsa Risbergs *Diktarnas krig* (1986). Här diskuteras hur en rad välkända skribenter såsom Eyvind Johnsson, Erik Asklund, Artur Lundkvist, Gunnar Ekelöf, Harry Martinsson, Moa Martinsson, Vilhelm Moberg och Selma Lagerlöf på ett eller annat sätt uttryckte sin sympati för den republikanska sidan. Åsa Risberg menar att i skuggan av den växande nazismen fick inbördeskriget en starkt symbolladdad karaktär, blev en självklar referens bland intellektuella. Det samtida stödet för folkfronten är sålunda den självklara utgångspunkten för både Lundvik och Åsa Risberg.¹⁰

En precisering av syftet kan vara på sin plats. Genom en analys av den svensk-katolska kyrkans ståndpunkter är min avsikt att vidga och nyansera den rådande bilden av opinionsbildning kring inbördeskriget. I synnerhet vill jag diskutera den religiösa dimensionens betydelse för de ställningstaganden som kan ha gjorts.

Katolska kyrkan i Sverige: en bakgrund

Under Gustav III:s tid hade ett visst mått av religionsfrihet påbjudits i Sverige. Det möjliggjorde bildandet av en katolsk församling i Stockholm år 1783. Dock var medlemskap i främmande samfund förbehållet utlänningar. Under 1800-talets andra hälft mjukades lagen upp. 1860 blev utträde ur statskyrkan tillåtet för svenska medborgare, om man istället inträdde i annat kristet samfund, godkänt av staten. Lagen mjukades upp ytterligare år 1873. Främmande samfund fick bland annat ordna processioner och äga mark.

Antalet konvertiter ökade sakta men säkert.

1936 – 1939 (Uppsala: Studia historica Upsaliensia, 1980), 16 – 44, 114 - 121.

¹⁰ Åsa Risberg, *Diktarnas krig: de svenska författarna och spanska inbördeskriget 1936 – 1939* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1986) Förvisso reses frågan om det ändå fanns svenska författare som tog ställning för Franco. Hon hittar bara ett exempel; Waldemar Hammenhög. I en uppsats från 1941 uttryckte han, om än vagt, en förhoppning om att nationalisternas seger varit till fördel för Spanien. Risberg 1986, s. 9 – 47.

Vid sekelskiftet 1900, fanns, förutom i Stockholm, katolska kyrkor i Gävle, Göteborg och Malmö. Medlemmarna uppgick då till omkring 2500.¹¹

Under 1920-talet fick den katolska tron internationellt en renässans. Historikern Yvonne Maria Werner menar att naturvetenskap och framstegsoptimism misskrediterats under världskriget. Teologiska strömningar såg åter dagens ljus. Kända författare som Francois Mauriac och Gilbert Keith Chesterton konverterade till katolicismen. Även i Sverige ökade kyrkan sin offensiv för att vinna nya proselyter. Den helt övervägande majoriteten av svenska katoliker utgjordes emellertid av emigranter och deras ättlingar, varav de allra flesta kom från Tyskland. Mindre kontingenter härstammade även från Österrike, Frankrike och Polen.¹²

Stora spänningar fanns mellan de olika samfundet. Protestantiska präster å sin sida varnade ibland för vad man kallade ”den katolska propagan- dan”. Den katolska kyrkan å sin ansåg sig fortfarande vara ”den enda sanna kyrkan”.¹³

Svenska kyrkans ärkebiskop Nathan Söderblom arbetade aktivt på att förbättra relationerna mellan protestanter och katoliker. Under det kommande årtiondet tonades polemiken ned. Något av den ekumeniska samverkan Söderblom eftersträvat tycktes vara på väg att förverkligas, om än inte fullt ut. Som Yvonne Maria Werner skriver om katolicismen under 1930-talet ”Den katolska kyrkan var en tolererad men föga accepterad faktor i det svenska samhället.”¹⁴

Upptakten

Spanien var i början av 1900-talet ett land i djup stagnation. Fattigdom och korruption präglade vardagen. Baskiska och katalanska separatister kämpade för självständighet. Politiska våldsdåd

var vanliga. För att råda bot på missförhållandena genomfördes en statskupp år 1923. Generalen Miguel Primo de Rivera utsågs till premiärminister, i praktiken med diktatoriska befogenheter. Efter att han tillfälligt ha lyckats sanera statsfinanserna sköts snart den spanska ekonomin i sank. I januari 1930 tvingades Rivera lämna landet. Året därpå föll monarkin. Den sittande kungen, Alfonso XIII, drevs i exil.¹⁵

Det kyrkliga spanska samfundet bestod vid denna tid av ungefär 115 000 personer. Av dessa var cirka 30 000 präster, biskopar eller andra höga potentater inom den klerikala hierarkin. Övriga utgjordes av munkar, nunnor och medlemmar i religiösa ordnar. Allt eftersom den urbana medelklassen såväl som arbetarklassen växte upplevdes kyrkans inflytande som förlegat. Dess tydliga kopplingar till den traditionella överheten gjorde den impopulär bland stora grupper.¹⁶

Efter vänsterpartiernas valseger våren 1931 tvingades de konfrontera en nära nog konkursmässig statskassa. Beslut togs om att inleda en expropriering av kyrkliga markegendomar och förbjuda religiösa ordnar. Allt statsstöd till kyrkan upphörde. Vidare inrättades civiläktenskap och civilbegravning. Den nya linjen ställde många präster på bar backe. De tvingades förlita sig på allmosor från många gånger utfattiga församlingsmedlemmar.¹⁷

I ett nummer av *HoH* från november 1931 fanns en artikel under rubriken *Obegripliga händelser i Spanien*. I texten beskrevs den spanska regeringens antikyrliga åtgärder. Att redaktionen såg allvarligt på situationen framgick med all önskvärd tydlighet i begrepp som ”fruktansvärd situation” eller ”beklagansvärd katastrof”. Vad som också nämndes var att redaktionen avsåg att ”...ingående underrätta vår läsekrets över händelsernas i Spanien djupare sammanhang och förlopp”.¹⁸

I en kommentar från december samma år skrev Joseph Gerlach, tillika jesuitpater och chefredaktör på *HoH*, att det inte gick att helt bortse från sociala och ekonomiska faktorer om

¹¹ Yvonne Maria Werner, *Världsvid men främmande: den katolska kyrkan i Sverige 1873 – 1929* (Uppsala. Uppsala Katolska bokförl. 1996), 30.

¹² Werner, 238 – 247. De katolska trosbekännarna i Sverige diskuteras även i Brohed, 111 – 114.

¹³ Brohed, 350.

¹⁴ Brohed, 352.

¹⁵ Beevor, 38 – 43.

¹⁶ Beevor, 108.

¹⁷ Beevor, 48.

¹⁸ *HoH* 15 november 1931, 7.

man ville förstå situationen i Spanien. Dock handlade det ytterst om en konflikt på ett andligt plan. Det förelåg en kamp mellan ”katolska kyrkan och dem som traktade efter hennes undergång”.¹⁹

I såväl *Credo* som *HoH* fortsatte rapporter att strömma in. Förutom kyrkans separation från staten nämndes att katolska tidningar dragits in. Kloster sattes i brand av stora folkhopar, munkar och nunnor tvingades på flykten. Det mesta tydde på att regeringen inte brydde sig om att ingripa till skydd för kyrkliga intressen.²⁰

Det katolska församlingslivet i Sverige var ännu under 1930-talet av ytterligt blygsamt format. Möjligheten att bedriva egen bevakning av internationella angelägenheter saknades. I regel hämtades artiklarna från internationella katolska tidskrifter såsom den italienska *Ossevatore Romano*, engelska *The Universe* eller tyska *Stimmen der Zeit*. Man kan anta att den bild som förmedlades av de svenska organen stämde in i en mer allmänkatolsk ståndpunkt som ytterst utgick från Vatikanen.

Det republikanska maktövertagandet föreföll så kaotiskt att det inte gick att avgöra var åt vidden skulle blåsa. En av *Credo*:s mest namnkunniga medarbetare var den holländske Johan van Gijssel, vid denna tid katolsk kyrkoherde i Helsingfors. I ett inlägg från juli 1932 gjorde han ett försök att någorlunda klart analysera situationen. Som en försvarande omständighet såg han att ”en enhetlig front mot radikalismen finnes icke bland katolikerna”. Stora regionala, sociala, kulturella och ekonomiska spänningar gjorde det svårt för kyrkan att få de troende att enas.²¹

I november 1933 genomfördes nya val. Högeroppositionen lyckades samla sina styrkor och vann nu en majoritet av platserna i *Cortes*. För kyrkans del såg det plötsligt ljusare ut.²²

I en notis i *Credo* från december 1934 beskrevs hur påven och den spanska regeringen inlett förhandlingar om att återupprätta förbindelser. Någon mer ingående uppföljning av förhandlingarnas resultat gavs dock inte. Den över-

hängande faran verkade hur som helst vara över. Möjligen bidrog det till att bevakningen från Spanien minskade de följande åren.²³

Den republikanska regimen

Inte heller högerregeringen lyckade hantera de svårigheter landet stod inför. I februari 1936 hölls nya val. Folkfronten segrade. Två liberala partier, republikanska förbundet, och republikanska vänstern ingick. Det största av folkfrontens partier var det socialistiska arbetarpartiet som ville driva en mer radikal omfördelningspolitik. Ännu längre till vänster stod det lilla spanska kommunistpartiet. Dock fortsatte oroligheterna. Spektakulära mord utfördes på politiska meningsmotståndare. Antirepublikanska intressen enades i en revolt. Under sommaren bröt kriget ut.²⁴

Framställningar av radikalernas illdåd, framförallt mot kyrkan, kom snart att dominera i rapporteringen. Nunnor som blivit innebrända i sina kloster, ordensbröder som mördats och präster som försvunnit spårlost, var några företeelser som omnämndes. Det fanns en klar skillnad från det tidiga 1930-talets rapportering då övergreppen mest tillskrevs små grupper av kriminella. Efter krigsutbrottet rörde det sig om systematiskt genomförda militära aktioner.²⁵

Värt att notera är att den republikanska regimen kom till makten genom allmänna val, förvisso med mycket små marginaler, men ändå enligt demokratiska principer. Medförde det då inte ett trovärdighetsproblem för svensk-katolska kyrkan att så tydligt kritisera den? Under 1800-talet hade Vatikanen intagit en avvisande till de liberala och demokratiska rörelser som var på frammarsch. Den katolska socialläran krävde att uppfostran av unga skulle ligga hos kyrkan och inte hos sekulariserade statsapparater. Efterhand mjukades motståndet upp. Liberalismen var dock inte det enda hotet. 1920-talets totalitära

¹⁹ *HoH* 1 december 1931, 5.

²⁰ Se till exempel *HoH* 15 juni, 5, 1 juli, 5 och 15 augusti 1931, 5. Se även *Credo*, september, 249, oktober, 277 samt december 1931, 334.

²¹ *Credo* juli 1932, 185 – 188.

²² Thomas, 43 – 55, 56 – 62, Beevor, 44 – 57.

²³ *Credo*, december 1934, 285.

²⁴ Beevor, 58 – 76.

²⁵ Se bland annat *Credo*, november 1937, 257 samt *HoH* 15 september, s. 5, i oktober, s. 2 och 15 november 1936, 3.

rörelser, inte minst kommunismen, sågs också som en stor fara.²⁶

”Ett sataniskt preparat” betecknades den i en översättning av ett tal hållit av påven i september 1936 om bolsjevismens utbredning över världen. Senare samma år publicerades en 16-årig pojkes utfästelser innan han frivilligt reste till fronten. Han skulle bland annat ha yttrat; ”...bed att kommunismen blir utrotad, så att Gud inte längre blir smäddad i Spanien.”²⁷

Ett ytterligare uttalande som illustrerade stämningen återgavs i *Credo* år 1937. Ett tal av den spanske ärkebiskopen kardinal Goma publicerades detta år. Denne menade att kriget mot ”marxismen” eller ”kommunismen” (båda beteckningarna förekom i talet) var ytterst en kamp på ett andligt plan för att återföra förtappade själar till den rätta tron.²⁸

Ju mer kriget led, desto större blev kommunisternas inflytande i den spanska regeringen. Sovjetunionen blev en av dess viktigaste allierade. Stödet från Stalin hade dock sitt pris. Långtgående likriktning inom statsapparaten genomfördes liksom utrensningar i de egna leden. Det föreföll som en demokratiskt vald regim i själva verket banat väg för mörka och brutala krafter. Att ställa sig kritisk mot folkfronten kunde mot den bakgrunden framstå som någorlunda legitimt.

Viktigt att understryka är att den katolska världen var långt ifrån enad i sin syn på kriget. Opinioner fanns som stödde vänsterregimen. Republiken intog en större fördragsamhet med etniska minoriteter, framförallt basker och katalaner, medan de Francotrogna ville ha en stor-spansk lösning med undertryckande av etniska särdrag. Det fick det i övrigt strängt katolska baskiska prästerskapet att ställa sig på republikens sida. I Frankrike fanns många progressiva katoliker som stödde den folkfrontsregim som kom till makten där samma år som i Spanien. Sympatierna kom även att utsträckas till det södra grannlandet.²⁹

²⁶ Kyrkans hållning i dessa frågor diskuteras bland annat i en artikel i *Credo* april 1931, 92.

²⁷ *HoH*, 15 december 1936, 3.

²⁸ *Credo* mars 1937, 71.

²⁹ Kay Chadwick, *Catholicism, Politics and Society in Twentieth-Century France* (Liverpool: Liverpool University Press, 2000) 73 – 93.

Dock förefaller prorepublikanska katolska röster haft svårt att göra sig gällande internationellt, inte minst då påven själv intog en starkt kritisk hållning till den spanska republiken. Av allt att döma kom de svensk-katolska organen att närmast enhälligt ansluta sig till den dominerande ståndpunkten. Att Francos styrkor gick hårt fram och avrättade baskiska katoliker togs aldrig upp. Alla våldsdåd tillskrevs de röda.³⁰

Den anarkistiska utmaningen

Anarkismen hade spridits i Spanien redan under 1800-talet av kringresande agitatorer. Anarkisternas ideal var jämlikhet och direktdemokrati. Arbetarna skulle ha den omedelbara makten över fabriker och verkstäder liksom bönderna över jorden. I enlighet med denna ståndpunkt avvisades hela statstanken, liksom alla byråkratiska strukturer. Typiskt för den spanska, i synnerhet den sydspanska, anarkismen var också en strängt asketisk livshållning, de mest övertygade avstod från alkohol, tobak och andra njutningsmedel. Likaså intogs en stor skepsis till kyrka och religion. Man vägrade i regel att ingå äktenskap, döpa sina barn eller delta i några som helst kyrkliga ceremonier.

George Woodcock, som skrivit ett omfattande verk om internationell anarkism, pekar på vissa historiska omständigheter som förklaring till dess popularitet i just Spanien. Skapandet av ett sammanhängande kristet kungarike under 1400-talet gick hand i hand med en långtgående andlig likriktning. De på 1200-talet instiftade inkvisitionsdomstolarna underlättade arbetet med att upprätthålla religiös enhetlighet. Protestantiska strömningar som spred sig över det övriga Europa gavs aldrig en chans att vinna inflytande.³¹

Under 1800-talet skulle dock situationen komma att ändras. I vissa regioner, framförallt Katalonien i nordost, genomfördes en industrialisering där textilfabriker och metallverkstäder

³⁰ Även USA, med sin mäktiga katolska lobby, tog till sig denna retorik. Krav på upphävande av vapenembargot avvisades bestämt av kongressen. Beevor, 25 – 32.

³¹ George Woodcock, *Anarkismen: omstörtande nihilism eller fredlig idealism* (Stockholm: Prisma Magnum, 1993), 290 – 325.

såg dagens ljus. En arbetarklass av modernt snitt växte fram. I den sydliga regionen Andalusien förvandlades självägande bönder alltmer till daglönare när deras mark övergick i händerna på mäktiga storgodsägare.³²

Enligt Woodcock var det en kombination av den genomgripande proletariseringen och en föråldrad kyrka, utan förmåga att attrahera de drabbade, som var grogrunden. Woodcock ser parallellen med de radikala sekterna under den tyska reformationen. Anarkismen var som en sekulariserad reformationsrörelse, uppbluren av starkt apokalyptiska visioner.³³

Kan man då hitta några kommentarer till den anarkistiska verksamheten i katolsk press? Med några undantag pekades den aldrig ut explicit när händelserna i Spanien diskuterades.³⁴ En orsak kan vara att man såväl i *Credo* som *HoH*, åtminstone inledningsvis, klumpade ihop kyrkans fiender i högst generella termer som ”de röda”, ”revolutionärer” eller ”socialister” utan att närmare precisera vilka grupperingar som avsågs.³⁵

En annan förklaring låg sannolikt i anarkismens egen natur. Till sitt väsen var den svår-fångad, dunkel och konturlös, gick inte att koppla till utländska agenter eller internationella nätverk. Som tidigare nämnts fick marxismen-leninismen alltmer klä skott då det fanns behov av att utpeka någon huvudfiende. Den utgjorde en mer välbekant kraft än anarkismen, knuten till ett bestämt land. 1937 försökte anarkisterna upp-

rätta ett decentraliserat självstyre i Barcelona. Experimentet krossades snart av folkfronten. Anarkisterna eliminerades slutgiltigt. Sannolikt bidrog händelsen till att ytterligare förtiga deras existens.³⁶

Det nationalistiska lägret

Precis som folkfronten bestod den nationalistiska sidan av en blandad kompot politiska grupperingar. Återupprättande av monarkin var ett gemensamt krav hos merparten av dem. Monarkisterna var i sin tur uppdelade på två olika partier. De Alfonsotrogna ville insätta Alfonso XIII:s son don Juan på tronen. En annan monarkistisk riktning var carlisterna, uppkallade efter den år 1909 avlidne tronpretendenten don Carlos. Dessa ville att tronen skulle besättas av en konkurrerande gren inom borbón-ätten. Med monarkisterna samverkade även det så kallade Falangen, ett parti med fascistiska ideal. Det spanska samhället skulle, delvis med Italien och Tyskland som förebilder, i grunden omformas så att moderna och djupt traditionalistiska drag smälte samman.³⁷

I november 1937 publicerades en skrivelse i *Credo* undertecknad spanska kardinaler, ärkebiskopar, biskopar och generalvikarier. I artikeln återgavs prästernas uppgifter om det republikanska väldet. Bland annat påstods att över 20 000 kyrkor eller kapell förstörts. Vidare hade upp emot 300 000 människor mördats för sin tro. ”Den nationella rörelsen” var räddningen. ”Den har återställt ordning och lugn, överallt har det kristliga livet åter blomstrat upp”.³⁸

Inbördeskriget hade nu pågått i över ett år, med fasansfulla förluster på båda sidor. ”Den nationella rörelsen” blev en vanlig beteckning på de upproriska när de beskrevs i *Credo* och *HoH*. Flera artiklar beskrev hur befolkningen i olika landsändar med glädje hälsat de nationalistiska styrkorna. Stora folkmassor slöt spontant upp i de återupptagna mässorna.³⁹

³² Woodcock, 297.

³³ Woodcock, 310.

³⁴ Närbesläktad med anarkismen var syndikalismen som också mötte stort gensvar i Spanien. De båda riktningarna hade den socialistiska grundsynen gemensam liksom förkastandet av staten. Dock trodde syndikalisterna mer på facklig kamp än de tidiga anarkisterna som inte hade formulerat lika tydliga meddel. Samarbete dem emellan blev dock vanligt. Beevor, 303 – 310. I en kommentar av P. J. Gerlach användes beteckningen ”den revolutionära syndikalismen” för att beskriva dess verksamhet. *HoH*, 15 december 1931, 5. I ett annat inlägg talades om ”den anarkistisk-kommunistiska revolutionen”, *Credo* november 1937, 257.

³⁵ Se till exempel artiklar i *HoH* 1 september 1931, 3, 1 november 1936, 2 samt 1 juni 1937, 3. I *Credo* gjordes liknande omnämmanden bland annat i maj 1932, 161 – 165, juli 1932, s. 185 – 188 samt maj 1934, s. 118.

³⁶ Beevor, 305 - 316.

³⁷ Beevor, 15 – 16.

³⁸ *Credo*, november 1937, 257.

³⁹ *Credo*, november 1937, 257, februari 1938, 3, *HoH* 15 oktober 1937, 3.

Ovanstående var som sagt kortfattade notiser, ofta baserade på ögonvittnesskildringar i välkända internationella katolska organ. Mer sällsynt var egna djupgående kommentarer från de svenska redaktionernas sida, om än att det förekom då och då.

Till exempel publicerades ett inlägg av Gustaf Armfelt, sedan många år konvertit och ett välkänt namn inom den svenska katolska kyrkan. Från svensk horisont fanns en annan konflikt att referera till. Armfelt gjorde i sitt inlägg en parallell till det finska inbördeskriget knapp tjugo år tidigare. ”I Spanien är det röda skräckväldet ännu förfärligare än kommunisternas i Finland 1918.” Han framhöll hur en tysk expeditionskår kunde ”...kuva de röda terroristerna och göra slut på deras blodiga framfart.”⁴⁰

Man kan möjligen tolka Armfelts ord som ett ställningstagande för det tyska ingripandet även i Spanien. Det bör dock understrykas att det var enda gången i *HoH* ett uttalande gjordes i den riktningen. Huruvida Armfelt var ensam om sin ståndpunkt eller hade sympatier bland andra trosfränder framgick inte. Den tyska närvaron i Spanien var en sak som aldrig diskuterades öppet.

Efter hand vände krigslyckan. Sakta men säkert kom allt större landområden under Francos kontroll. Misstanken om att denne skulle få en ledande roll växte sig allt starkare. I januari 1938 publicerades ett upprop av de spanska biskoparna från året innan. Även här underströks att seger för nationalisterna var enda sättet att stoppa massakrerna på troende. Dock var inte alla frågetecken utträtade. I artikeln återgavs slutorden i skrivelsen.

Hotad av en fullständig undergång, såsom i de av kommunismen behärskade landsdelarna, kände Kyrkan sig skyddad av den makt som hittills garanterat de grundläggande sociala principerna, men Kyrkan har däremot icke tagit ställning till denna makts politiska program.⁴¹

Efter kriget återupprättade Franco katolicismens ställning som nationalkyrka, dock underordnad honom själv. Följaktligen uppstod spänningar med både det egna prästerskapet och Vatikanen.

⁴⁰ *HoH* 1 juni 1937, 3.

⁴¹ *HoH*, 1 januari 1938, 3.

Nu löstes konflikten relativt omgående. I ett återupprättat konkordat år 1939 accepterade påven Francos ledande roll.

Det är troligt att man inom det svensk-katolska lägret kände lättnad över att situationen förbättrats för sina spanska trosfränder. Samtidigt fanns en annan sida av nationalisternas seger. Beevor menar att så fort en stad eller by intagits följde blodig repression. Verkliga eller misstänkta vänstersympatisörer sköts ofta på fläcken eller fördes bort för arkebusering, med kyrkans välsignelse. Detta var något som aldrig uppmärksammades i *Credo* eller *HoH*.⁴²

En svensk falangist

Mig veterligen var det ytterst få svenskar som gav uttryck för så uppenbart pronationalistiska ståndpunkter som just Bredberg. Det ger anledning att titta närmare på hans skrift och se i vad mån de ståndpunkter han framförde överensstämde med eller avvek från dem i *Credo* och *HoH*. På så sätt bör den rent politisk-ideologiska innebörden i svensk-katolsk krigsrapportering kunna tydliggöras.

Två drag var särskilt framträdande i Bredbergs text. Det ena var återkommande anklagelser om att den republikanska regeringen styrdes från Moskva. Bland annat hävdades att Kominterns exekutivkommitté hade en strategi för ett sovjetiskt maktövertagande. I den fanns planer på total utrotning av borgarklassen samt konfiskering av alla lantegendomar, banker och andra privata företag.⁴³

Det andra draget var värnet om vad författaren ansåg vara genuint spanska traditioner. Av dessa hade religionen högsta prioritet. Att kyrkan blivit föremål för de rödas hatkampanjer var sålunda ytterst allvarligt. Han nämnde hur präster hade korsfäst på kyrkportarna, nunnor våldtagits, biskopar mördats, heliga föremål skändats och kyrkobyggnader bränts ned.⁴⁴

På bägge dessa punkter är det lätt att se likheter med den svensk-katolska rapporteringen. Det var ytterst den världskommunistiska rörelsen,

⁴² Beevor, 114 – 121.

⁴³ Bredberg, 32 – 46.

⁴⁴ Bredberg, 47 – 57.

med säte i Moskva, som hade slagit klorna i det sydeuropeiska landet. Hotbilden kunde tydligt kopplas till en yttre fiende. Där var man helt överens.

Likaså var beskrivningarna av kyrkans situation likartade. Anklagelser om religionsförföljelse återkom hos båda. Samtidigt fanns avvikelser mellan dem. Inom den svensk-katolska pressen var tonen mer dämpad. Den typ av excesser som beskrevs av Bredberg stod knappast att finna i *Credo* eller *HoH*. Mot slutet av kriget nämndes visserligen att upp emot 300 000 dödats för sin tro, men det var ett undantag. I regel uppgavs inte antalet mördade, inte heller fanns några uppgifter om korsfästelser eller våldtäkter.

Vidare gjorde sig vissa ståndpunkter gällande hos Bredberg som helt saknades i de katolska organen. I slutet av sin bok återgav han det spanska falangistpartiets program för återuppbyggnad av landet. En stark stat med korporativa inslag förutsattes. Alla spanska medborgare förväntades marschera åt samma håll. Vad som krävdes var att ”det katolska sinnet med dess ärorika traditioner” fick en framträdande plats.⁴⁵

Skillnaden mot *Credo:s* eller *HoH:s* ståndpunkter är uppenbar. Bredberg stod för en profan vision av fascistiskt snitt. Katolicismen var viktig, inte så mycket för sitt kristna innehåll, utan mer för att den betraktades som en organisk komponent i ett spanskt kulturarv. Dessutom hade kyrkan en viktig disciplinerande funktion, vilket självklart var en grundförutsättning för att bygga en totalitär stat.⁴⁶

Sådana tankar gav sig aldrig till känna i den svensk-katolska pressen. De förhoppningar som fanns förefaller mer ha varit att återställa status quo. Den spanska kyrkan skulle ha den ställning hon haft innan republiken, som en stark och självständig maktfaktor, inte underkastas långtgående politiska påbud. Efter inbördeskriget påbörjade Franco en upprepning inom de egna leden. Det fascistorienterade falangistpartiet

⁴⁵ Bredberg, 99.

⁴⁶ Förutom att Bredbergs skrift var tryckt på Svea rikets förlag figurerade författaren som föredragshållare om Spanien för organisationen Manhem, en protysk kulturpolitisk rörelse före och under andra världskriget. Lena Berggren, *Nationell upplysning: drag i den svenska antisemitismens idéhistoria* (Stockholm: Carlsson, 1999), 403.

vingklippes. De samhällsförändrande inslagen, som för övrigt hyllades i Bredbergs pamflett, försvann till förmån för en mer traditionell högerdiktatur. Det lugnade sannolikt den svensk-katolska opinionen.

Vatikanen hade inledningsvis intagit en försiktig välvilja till de fascistiska regimerna. Konkordat slöts med Mussolini 1929 och Hitler 1933 i hopp om att kyrkans integritet skulle respekteras. Så småningom svalnade entusiasmen. Såväl fascism som nationalsocialism kom att fördömas av påven. Att denna hållning vann gehör även bland svenska katoliker är uppenbart. Flera artiklar i *Credo* uttryckte en stor motvilja mot utvecklingen i framförallt Hitlertyskland.⁴⁷

Dessa faktorer kan ha bidragit till att den svensk-katolska opinionen inte oreserverat återgav alla skräckrapporter från nationalistisidan. Måttfullhet och eftertanke verkar ha dominerat synen på inbördeskriget. I den mån en politisk etikett kan sättas på skildringarna tycks någon slags allmän konservatism vara den mest relevanta.

Avslutning

Avsikten med föreliggande artikel har varit att diskutera opinioner i Sverige som av en eller annan orsak tog ställning för nationalisterna i spanska inbördeskriget. Forskningen om det internationella engagemanget i kriget har i regel setts ur folkfrontens perspektiv. En analys av vad som kan kallas röster från den andra sidan känns mot den bakgrunden högst angelägen.

Katolska kyrkan utgjorde en av huvudfienderna för de republikanska regimer som kom till makten i Spanien 1931 respektive 1936. Ett antagande i föreliggande text var att den lilla katolska krets som fanns i Sverige kom att sympatisera med Francos nationalister, inte minst då detta var en dominerande ståndpunkt inom internationell katolicism.

I stora drag har den empiriska undersökningen gett stöd åt denna hypotes. Misstänksamhet, oro

⁴⁷ Den katolska kyrkans ställning i Tyskland diskuteras bland annat i *Credo*, mars 1937, 69 samt *Credo*, december 1938, 3.

och avsky präglade bilden av det republikanska väldet medan Francosidan sågs med större fördragsamhet. Samtidigt var det pronationalistiska ställningstagandet inte utan förbehåll. Att Franco tagit hjälp av Hitler, vars styre man i övrigt förhöll sig skeptisk till, var säkert en försvärande omständighet. Under rådande omständigheter tycktes dock nationalisternas seger vara att föredra.

Att döma av tidigare forskning torde den katolska uppfattningen avvika från de allmänt rådande stämningarna i Sverige. Lundvik beskriver hur nära nog hela arbetarrörelsen engagerade sig för folkfronten. Vidare var, som Åsa Risberg visat, den dominerande uppfattningen bland svenska författare klart prorrepublikansk. Det kan ha bidragit till den förhållandevis försiktiga hållning som ändå visades i *Credo* och *HoH*. Trogligtvis ville man visa att man någorlunda väl smälte in i det svenska samhället.

Det bör dock understrykas att ideologiska strömningar fanns som pekade i motsatt riktning. Parlamentarism och flerpartisystem var i de flesta länder relativt nya påfund, hade introducerats på bred front efter första världskriget. Det parlamentariska systemet skapade förvirring och osäkerhet. Svaga regeringar som tvingades styra med hoppande majoriteter blev vardagsmat i många länder. Politikernas valhänthet inför den stora depressionen 1929 tycktes bekräfta demokratins brister. Olika former av enpartistater följde i dess spår.⁴⁸

Även i Sverige fanns en skepsis mot ett samhälle präglat av moderna massrörelser. Inte minst inom konservativt kristna grupper rådde stor oro inför den nya tidens utmaningar. Diverse diktatoriska lösningar kunde i det läget te sig lockande. Historikern Lars Gunnarsson har noggrant utrett Svenska kyrkans förhållande till Hitler-Tyskland och den nazistiska ideologin. Det visade sig råda stor splittring i frågan. Vissa av kyrkans företrädare uttryckte stor sympati medan andra var öppet avståndstagande.⁴⁹

Om Svenska kyrkans relation till nazism är relativt utforskad tycks attityden till spanska inbördeskriget föga belyst. Katolicismen var som sagt ett främmande inslag i den svenska kyrkbilden. Det kan självklart ha gjort inbördeskriget till en ickefråga eller till och med framkallat sympatier för republiken. Man kan dock även tänka sig att den antiklerikala politiken sågs inte bara som ett angrepp på katolska kyrkan. 1930-talets samhälle var ingalunda lika sekulariserat som dagens. Bland breda grupper betraktades det kristna kulturarvet fortfarande som själva fundamentet för den västerländska civilisationen.

Kan det ha varit så att konflikten sågs i ljuset av den allmänneuropeiska kulturkrisen? Ansågs den spanska hotbilden ha betydelse även för Sverige? Erbjud denna konflikt en möjlighet för katoliker och protestanter – av stats- eller frikyrklig karaktär – att enas mot en gemensam fiende? Detta är några frågor att ta fasta på i en fortsatt undersökning.

⁴⁸ Frågan om demokratins kris var ivrigt omdebatterad under 1930-talet. Den spanske filosofen José Ortega y Gasset var en av flera som pekade på den tunna gränslinjen mellan massvälde, hyperdemokrati och totalitär fascism. Gassets tankar vann gehör även i Sverige, framförallt hos författaren och kritikern Sten Selander. Martin Kylhammar, *Den okände Sten Selander: en borgerlig intellektuell* (Stockholm: Akademeja, 1990), 59 – 61.

⁴⁹ Lars Gunnarsson, *Kyrkan, nazismen och demokratin: åsiktsbildning kring svensk kyrklighet 1919 – 1945* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1995).

Summary

In 1936, a military rebellion led by general Franco took place in Spain. The resulting conflict, the Spanish civil war, was to last for three years. In international research, narratives from the defeated Republican side have dominated. In many aspects the Spanish conflict served as a grand rehearsal of the second World War. Furthermore, a long period of dictatorship followed in Spain. However, to contemporary observers none of these scenarios were necessarily quite clear. Sympathies for the other side, the rebels, may have existed as well. The purpose of this article is to shed light on Swedish Anti-Republican opinions.

The Catholic Church was a main target for Republican measures. Governmental support of the clergy was withdrawn and priests were heavily persecuted. In this text it is argued that the small Catholic Church of Sweden, consisting of scarcely 5000 members at the time, supported their co-believers in Spain. Opinions expressed in two Swedish Catholic journals show a profound hostility towards the Republican regime. However, unlike some Swedish far right circles, Catholic sympathies for the rebels were seldom very enthusiastic. This may have been due to Fascist Italy and Germany supporting Franco. Furthermore, Swedish Catholics probably did not want to differ too much from mainstream pro-Republican opinions in Sweden.

This study shows how anti-clerical policies affected the way in which the civil war was interpreted among Swedish Catholics. Whether other religious groups shared these fears is a matter for further investigations.